

Istorikas Nerijus Šepetys apie Molotovo-Ribentropo paktą

Suvorovo Antrojo pasaulinio karo samprata ir naujos Pakto koncepcijos paieškos

Paskutinių 15-18 metų Antrojo pasaulinio karo ištakų tyrinėjimų ir viso karo istorinės refleksijos pastangų bemaž neįmanoma įsivaizduoti be perbėgėlio sovietų karo žvalgybininko, GRU karininko Vladimiro Rezuno (Viktoro Suvorovo slapyvardžiu) išdėstytos koncepcijos¹. Žinoma, daugiamilijoniniais ir kartotiniaisi tiražais 1989 m. Vokietijoje ir Lenkijoje, o nuo 1992 m. ir Rusijoje išleistas „Ledlaužis“ nepalyginti labiau paveikė viešąją ir „paprastų žmonių“ istorinę sąmonę, nei viena ar kita kryptimi pastūmėjo mokslinę historiografiją. Antai Vokietijos istorikų akademinė bendruomenė Suvorovą geriausiu atveju priėmė kaip dar vieną revizionistą; jo tiesioginė, citavimo dažnumu pamatuojama įtaka kur kas menkesnė nei panašias koncepcijas pateikusių „nespecialistų“ Topitschiaus ir Nolte's. Tačiau aistrų dėl Suvorovo demaskuojamų *arba* kuriamų „mitų“ mastas, intensyvumas ir trukmė Rusijos istorinėje kultūroje² arba (ne vien Rusijos gynybos ministerijos iniciatyva) nesustojantis plėstis leidinių, pavadintų „Antiledlaužis“ arba „Antisuvorovas“ srautas³ liudija, kad Suvorovo koncepcija buvo ir tebėra mažų mažiausiai rimtas istoriografinis iššūkis.

Suvorovas buvo originalus ir savo naudojamais šaltiniais (daugiausia - „viešos sovietinės publikacijos“), ir jų „žvalgybine“ skaitymo ir panaudojimo metodika bei militaristine SSRS istorijos interpretacija, nestandartiniais dedukcinės argumentacijos pavyzdžiais, ir „kontrafaktiniu“ pasakojimo stiliumi, tačiau mums jo koncepcija svarbiausia dėl joje Paktui tenkančios raktinės reikšmės. Nereikia suprasti klaidingai - derybų ir paties Pakto istorijos Suvorovas nenagrinėja. Jo dėmesio centre yra pagrindinis bolševikų, pirmiausia Stalino siekis - pasaulinės revoliucijos keliu sukurti Pasaulinę Sovietų Socialistinę Respubliką (kaip tai nurodyta SSRS sukūrimo deklaracijoje). Dar 1916 m. Leninas nurodė tam tikslui pasiekti būtina sąlyga - „antrąjį imperialistinį karą“. Kaip patikimiausią įrankį (kitais tariant, atsakingą kaltininką) tokiam „pasauliniam gaisrui“ įžiebtį sovietiniai lyderiai iki 1933-ųjų regėjo Hitlerį, turėjusį sunkiai suvaldomą valią kariauti su visais, bet nepasižymėjusį sugebėjimu numatyti savo valios pasekmių. Taigi, Suvorovo įsitikinimu, siūlymas Vokietijai sudaryti Paktą reiškė, kad buvo nutarta šį įrankį panaudoti, o rugpjūčio 19 d. popietės apsisprendimas nedelsiant esamomis aplinkybėmis pasirašyti Paktą ir protokolą reiškė Stalino sprendimą pradėti Antrąjį PK: „Kad ir kaip mėginsime nustatyti tikslią datą, kada prasidėjo Antrasis pasaulinis karas ir kada į jį įsijungė SSRS, tai visada bus 1939 metų rugpjūčio 19 diena“⁴.

Rusijoje Suvorovo veikalai, pirmiausia trilogija, tiesiogiai išprovokavo istorikų diskusijas ir paskatino prisiimti, kelti ir spręsti sovietinėje ar net Vakarų historiografijoje nesvarstytas Antrojo PK ištakų problemas. Tai ir tapo lemiamu akstinu susiformuoti naujai, nesovietinei (taip pat ir Pakto)

¹ Pradėta dėstyti mažo tiražo britų specialiame kariniame žurnale, išplėtota trilogijoje: „Ledlaužis“ (I leid. 1987), „Diena M“ (1993) ir „Paskutinė respublika“ (1995), papildyta knygose „Savižudybė“ (2001) ir „Valymas“ (2002).

² Apie Suvorovo koncepciją ir jos poveikį rusų istorikų diskusijoms apie Antrąjį PK ir jo tyrinėjimams plačiau žr. Šepetys, N., „Antrasis pasaulinis karas pagal Suvorovą: lemiamas mušis už desovietizaciją“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2000, Nr. 5, p. 246-256.

³ Vienas pirmųjų su Rusijos jėgos struktūrų globa parašytas antisuvorovinis traktatas: Gorodeckij, G., *Mif „Ledokola“*. *Nakanune vojny*, Moskva, 1995. Tokio tipo leidinių sąrašą žr. <http://www.suvorov.com/critics/004.htm>.

⁴ Suvorovas, V, *Ledlaužis: Kas pradėjo Antrąjį pasaulinį karą?*, Vilnius, 1995, p. 49.

istoriografijai⁵. Pažymėtina, kad daugelį pagrindinių Suvorovo įžvalgų ar provokacijų profesionalieji Rusijos istorikai (nesvarbu, pro- ar antisuvoroviški) tiesiog pasisavino, savo tyrinėjimus ar samprotavimus grįsdami suvoroviškais argumentais tarsi savais, ir nenurodydami autorystės.

Galima drąsiai teigti, kad XX a. dešimto dešimtmečio pradžioje Rusijos istoriografija Antrojo PK ištakų klausimais diktavo madas tarptautinei istorikų bendruomenei. Tai susiję, kaip jau minėta, ir su gausiomis ligi tol tyrinėtojams nepasiekiamų dokumentų publikacijomis - ypač Kominterno ir SSRS diplomatijos istorijos⁶ - ir su tuo, kad pirmiausia Rusijos istorikams tapo prieinami kurį laiką prasivėrę archyvai. Kita vertus, naujieji dokumentų leidiniai vargu ar vadintini kritiniais, ką ir kalbėti apie akademiškumą. Štai *Dokumenty vnesnej politiki* XXII tomui, skirtam 1939 m. diplomatinei korespondencijai, rimtesni tyrinėtojai prikiša tendencingą selektyvumą, o kito tomo rengėjai jau ir patys neslepia, kad 1940-ųjų 10 mėnesių laikotarpį apimantys dokumentai atspindi „priemones, kurių šalies vyriausybė ėmėsi šalies saugumui užtikrinti“⁷. Pasak vieno nuosekliausių nenomenklatūrinių Rusijos istorikų Džachangiro Nadžafovo-ogly, tokia pastaba reiškia sudarytojų prisipažinimą, jog į leidinį jie sąmoningai neįtraukė dokumentų, atskleidžiančių „ekspansinius SSRS tikslus, iš dalies santykiuose su tomis kaimyninėmis šalimis, kurių dalia buvo nulemta slaptosios sovietų-vokiečių suokalblio“⁸. Negana to, SSRS užsienio politikos 1939-1941 m. dokumentų rinkinių sudarytojai sąmoningai stengėsi nedėti „ideologizuotos medžiagos“, taigi tokios, kuri liudytų URLK aplinkoje gyvavus kominternišką mąstymą, ir apskritai neskelbiami „dokumentai ir medžiaga, atspindinti VKP (b) tarptautinę veiklą“⁹... Na, o Rusijos archyvų dabartinio atvirumo klausimą būtų juokinga netgi kelti.

Štai keletas ryškesnių paskutinių 15 metų Pakto analizavimo ir interpretavimo tendencijų¹⁰ Rusijoje:

1. Pirmaisiais posovietiniais metais ir toliau nemažai dėmesio ir pastangų buvo skiriama stalininės Pakto vizijos dėmenims (neišvengiamas ir naudingas SSRS apsisprendimas) dekonstruoti (Semirjaga¹¹).

2. Sovietinei tradicijai ištikimi autoriai atsisakė tik *privalomų* propagandinių tezių: jie ypač pabrėžia paties Pakto teisėtumą ir tarptautinių SSRS pozicijų sustiprinimą, atitolinant karo su „ašimi“ grėsmę (Sipols, Gorlov¹²); Paktas netgi lyginamas su Tilžės ir Bresto taikomis. Slaptasis papildomas protokolas nelaikomas esminiu ir ką nors nulėmusiu, nors morališkai ir smerkiamas, kaip ir kitos „stalinistinės deformacijos“.

3. Nemažai istorikų, pratęsdami „demokratinę“ Nekričiaus (ar perestroikinę Dašičevo) tradiciją, visapusiškai kritikuoja patį Paktą, laikydami jį ne tik

⁵ Žinoma, naujomis (i.š. pradžių beveik visiškos, vėliau pusiau, paskutiniu metu - pseudolaisvės) sąlygomis nesunkiai atgijo *neosovietinė* istoriografija. Lipinsky ją (Pakto protokolų klausimu) netgi traktuoja kaip tą pačią sovietinę-patriotinę istoriografiją (*op. cit.*, s. 424-428).

⁶ 1992 m. buvo atnaujintas *Dokumenty vnesnej politiki* (toliau - DVP) leidimas (t. XXII, kn. 1, 2; 1995 - t. XXIII, kn. 1, 2), kuris 1978 m. buvo sustabdytas (ties 1938 m. pabaiga) užsienio reikalų ministro Gromykos nurodymu. Pagrindinis sustabdymo motyvas, kaip nesunku suprasti - idant net ir iš politiškai bei ideologiškai perfiltruotų dokumentų nekiltų nė šešėlis įtarimo dėl glaudžių diplomatinių SSRS-Vokietijos kontaktų iki oficialiai „leidžiamo“ 1939 m. rugpjūčio vidurio.

⁷ DVP, t. XXIII, kn. 1, s. 5.

⁸ Nadžafov, *op. cit.*, s. 156.

⁹ DVP, *ibid.*

¹⁰ Plg. trumpą, bet vertingą Pakto posovietinės rusiškosios istoriografijos apžvalgą in: Meltiuchov, M., *Upuščennyj šans Staling. Sovetskij Sojuz i barba za Evropu: 1939-1941. Dokumenty, fakty, suždenija*, Moskva, 2000, s. 530-532.

¹¹ Semirjaga, M., *Tajny stalinskoj diplomatui*, Moskva, 1992.

¹² Sipols, J., *Tajny diplomatičeskije: Kanun velikoj Otečestvennoj vojny, 1939-1941*, Moskva, 1997; Gorlov, S., „Sovetsko-germanskij dialog nakanunc paktą Molotova-Ribbnetropa 1939“, in: *Otečestvennaja istorija*, 1993, Nr. 4, s. 13-34.

nusikalstamu, bet ir grubia Stalino užsienio politikos klaida, atnešusia SSRS (o ir jos Vakarų kaimynėms) daugybę nelaimių (Dorošenko, Gincberg, Ciubarjan¹³). Nesunku pastebėti, kad Paktas čia kritikuojamas laikantis išorinių kriterijų, primenančių Hoferio moralistinį antitotalitarizmą.

4. Paskutiniu metu vis stiprėjantis, emociškai ir morališkai neangažuotas, didžiavalstybinės *Realpolitik* prielaida paremtas požiūris įrodinėja Paktą buvus tuometinės Stalino diplomatijos laimėjimu. Paktas leidęs SSRS, supjudžius savo priešininkes, išlikti karo nuošalyje ir patenkinti savo nacionalinius interesus bei teritorinių revizijų poreikius. Šią istoriografijos kryptį (Meltiuchov¹⁴) galima vadinti ir realistine, ir neoimperialistine, priklausomai nuo to, kokią reikšmę interpretuojant Paktą ir su juo susijusias SSRS „akcijas“ prieš kaimynines valstybes turi teisinis aspektas.

5. Abiejų paskutinių tendencijų privalumus bandantys suderinti ir sykiu labiausiai prie Suvorovo interpretacijos priartėjantys istorikai (faktografiškai nuoseklus Slučas, provokuojamai konceptualus Nadžafovas, pasaulėžiūriškai principingas Proninas¹⁵) pripažįsta neabejotiną Pakto naudą SSRS, siekusiai sukurstyti Antrąjį PK. Tačiau patys SSRS veiksmai bei tikslai jų darbuose ir morališkai, ir teisiškai smerkiami. Neretai skiriami racionalūs, revoliuciniai ar agresyvūs SSRS, trumparegiški ar defenzyvūs Vakarų valstybių, avantiūristiniai ar agresyvūs Vokietijos išskaičiavimai Antrojo PK išvakarėse (Rogovin¹⁶).

Sunku pasakyti, kurios tendencijos istoriografijoje pastaruosiu metu ima viršų. Negalima sakyti, kad jau galutinai nunyko dar perestroikos laikais Liaudies Deputatų Suvažiavimo Pakto komisijoje susiformavusi priešprieša tarp Aleksandro Jakovlevo kviestųjų ekspertų (Orlovas, Ržeševskis, Sypuolas, Bezymenskis; tarptautininkas Ušakovas), tęsusių sovietinę „Nepuolimo sutarties“ interpretacijos liniją, ir akad. Afanasjevo kviestųjų ekspertų (Dačiševs, Kulisas, Semirjaga, tarptautininkas Muellersonas), tą liniją atsargiai ar ryžtingai pertraukinėjusių ir trynusių. Be abejonės, kai kurie „literatūriškesni“ autoriai netelpa į vienos tendencijos rėmus (Bezymenskis). Kita vertus, pastebėtina, kad istorinis profesionalumas, korektiška šaltinių interpretacija bei istoriografinis išprusimas anaipatol negarantuoja, kad istoriko veikalas bus laisvas nuo sovietinės propagandos šampų ir pinklių. Tačiau istorinės sąmonės ir Antrojo PK vaizdo desovietizacija posovietinėje Rusijoje vyksta bent jau nesunkiau, nei Vakaruose vyko analogiškas išsilaisvinimas nuo niurnbergiškos karo sampratos prievolės.

Iš: Nerijus Šepetys. Nacių-Sovietų „draugystė“ ir Antrojo pasaulinio karo kaltė, Vilnius, 2007, p. 43-48.

¹³ Dorošenko, V., „Stalinskaja provokacija vtoroj mirovoj vojny“, in: *Drugaja vojna: 1939-1945*, Moskva, 1996, s. 60-74; Gincberg, L., „Sovetsko-germanskij pakt: zamysl i jevo realizacija“, in: *Otečestvennaja istorija*, 1996, Nr. 3, s. 29-40; Ciubarjan, A., „Sovetskaja vncšnaja politika: 1 sentjabrja – konce oktjabrja 1939 goda“, in: *Vojna i politika*, Moskva, 2000, s. 7-20.

¹⁴ Meltiuchov, M., *Upuščennyj šaus Staling: Sovetskij Sojuz i borba za Evropu 1939-1941 {Dokumenty, fakty, suždenija}*, Moskva, 2000; Idem, *Sovetsko-polskie vojny: Voенno-političeskoje protivostojanije 1918-1939*, Moskva, 2001.

¹⁵ Sluč, S., „Sovetsko-germanskije otnošenija v sentjabre-dekabre 1939 goda i vopros o vstuplcnii SSSR vo Vtoruju mirovujuu vojnu“, in: *Otečestvennaja istorija*, 2000, Nr. 5, s. 47-58; Nr. 6, s. 10-27; Nadžafov, Dž., „Načalo vtoroj mirovoj vojny: O motivach stalinskogo rukovodstva prizakliučeniei paktą Molotova-Ribbentropa“, in: *Vojna i politika*, s. 85-105; Pronin, A., *Sovetsko-germanskie soglašenija 1939 g.: istoki i posledstvija*, Ekaterinburg, 1998.

¹⁶ Rogovin, V., *Mirovaja revoliucija i mirovaja vojna*, Moskva, 1998.